

GÜRGÂN

(bk. CÜRCÂN; ESTERÂBÂD).

GÜRGÂNÎ, Fahreddin Es'ad

(فخرالدین اسعد گرگانی)

Vîs ü Râmîn adlı
mesnevisiyle tanınan
İranlı şair.

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Gürgânî nisbesiyle tanınmakla birlikte Gürgân'ın onun doğum yeri mi, yoksa ikamet ettiği şehir mi olduğu belli değildir. Elde bulunan tek eseri *Vîs ü Râmîn*'den, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile birlikte Nîşâbur'dan hareketle İsfahan kuşatmasına (442/1050) ve fetihine (443/1051) katıldığı, bir süre orada kaldığı, Tuğrul Bey tarafından İsfahan'ın yöneticiliğine getirilen Ebû'l-Feth Muzaffer'in himayesini gördüğü, bu zatın kendisine, Pehlevî dilindeki *Vîs ü Râmîn* adlı mensur eseri manzum olarak Farsça yazmasını önerdiği, onun da bu öneriyi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Yedi ay kadar İsfahan'da kalan Gürgânî'nin daha sonra nereye gittiği ve ömrünü nerede geçirdiğine dair eserde bir kayda rastlanmadığı gibi ölüm tarihi de bilinmemektedir. 446'da (1054) Malazgirt'i kuşatan Tuğrul Bey'e Mervânîler'den Nasrüddevle Ahmed tarafından gönderilen hediyelerden söz ettiğine göre bu tarihte henüz hayattaydı ve Tuğrul Bey'in yanında bulunuyordu. Pehlevî dilinden başka Arapça da bildiği ve eserinden döneminin geçerli ilimlerini öğrendiği anlaşılan Gürgânî'nin *Vîs ü Râmîn*'in sonlarındaki, "Yâ rabbi, bu güzel destanı söylediği için bu genci bağışla!" ifadesinden hareketle kitabını bitirdiği tarihte yaşının fazla olmadığı söylenebilir.

Vîs ü Râmîn, aruzun "mefâilün / mefâilün / feülün" vezninde yazılmış 8905 beyitten (Mînovî neşri) meydana gelir. Ortaçağ İslâm dünyasında bir yasak aşkın bu eserde övülmesi onu bu türde yazılmış mesnevilerden büyük ölçüde ayırır. Eserin Ortaçağ Batı edebiyatlarında rastlanan Tristan ve Isolde hikâyesiyle benzerlikler arzemesi, hangisinin diğerinden etkilendiği meselesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Müellif, konunun iffete aykırı olmasının eserin etkinliğini arttırdığını söyler.

Mesnevîde ihtiyar Merv padişahı Mobed Monikan'ın, genç karısı Vîs ile kardeşi Râmîn arasındaki aşkın oyuncağı olması ve onun ölümünden sonra âşiklara mutluluk kapılarının açılması anlatılır. Danimarkalı şarkiyatçı Christensen bu hikâyenin hayalî olduğunu ileri sürerken Rus müsteşriki Minorsky konunun Aşkânîler döneminde (m.ö. 247-225) yaşanmış bir olaya ait olabileceğini söyler.

Gürgânî eserinde sade bir dil kullanmış, edebî sanatlarla mümkün olduğu ölçüde az yer vermiş, anlaşılması güç kelime ve deyimler kullanmaktan kaçınmıştır. Eserde özellikle ümit, ümitsizlik, ayrılık gecelerinin acısı ve vuslat günlerinin heyecan ve mutluluğu başarılı bir şekilde anlatılmıştır. *Vîs ü Râmîn* döneminin örf, âdet ve folkloruyla ilgili bilgileri içermesi bakımından da önemlidir.

Gürgânî'den sonra gelen şairlerin eserlerinde *Vîs ü Râmîn*'in etkisiyle kalem alınmış parçalara rastlanılır. Nitekim Vîs'in Râmîn'e yazdığı on mektup Evhadî, İmâd-i Fakîh, Selmân-ı Sâvecî, Kâtibî, Ârifî ve İbn İmâd gibi birçok şair tarafından taklit edilmiştir. Ancak bu eserin en büyük etkisi Nizâmî-i Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'inde görülmektedir.

Vîs ü Râmîn, ilk olarak W. Nassau Lees ve Ahmed Ali tarafından 1864'te Kalküta'da yayımlanmış, bunu Müctebâ Mînovî'nin (1314 hş.), Muhammed Ca'fer-i Mahcûb'un (1337 hş.) ve Rus, Gürcistan, Tacikistan ilimler akademilerinin iş birliğiyle Magoli A. Todua ve Alexandre A. Gwakharia'nın (1349 hş.) Tahran baskıları takip etmiştir. Eseri, yazılışından elli yıl sonra aslına uygun bir şekilde Sarğis T'mogveli Gürcüce'ye (XII. yüzyıl), Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532) serbest biçimde manzum olarak Türkçe'ye, Henri Massé Fransızca'ya (Paris 1959), O. Wardrop Gürcüce'den (London 1914) ve G. Morrison Farsça'dan (New York 1972) İngilizce'ye çevirmiştir. Ayrıca son zamanlarda Ts. Yordanishvili tarafından Gürcüce'den (Tiflis 1949, 1960) ve S. Lipkin tarafından Farsça aslından (Moscow 1963) Rusça'ya tercüme edilmiştir.

Gürgânî'nin, Avfî'nin *Lübâbü'l-elbâb*'indeki (II, 240) beş beyitlik kıtası ve bazı eserlerde dağınık halde bulunan şiirlerinden hareketle bir divanının olabileceği düşünülebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin Es'ad-ı Gürgânî, *Vîs ü Râmîn* (nşr. M. Ca'fer-i Mahcûb), Tahran 1337 hş., nâşirin önsözü, s. 7-105; Avfî, *Lübâb*, II, 240; Devletşah, *Tezkire* (nşr. Muhammed-i Abbâsî), Tahran 1337 hş., s. 68, 145; Lutf Ali Beg, *Âteşkede* (nşr. Ca'fer-i Şehîdî), Tahran 1337 hş., s. 158; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Browne), s. 824; Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* (trc. Ali Asgar-ı Hikmet), Tahran 1363/1984, s. 333; Emîn Ahmed-i Râzî, *Heft İklîm*, Tahran, ts., III, 103-105; Fûrûzânfer, *Mebâhişî ez Târîh-i Edebiyyât-ı İrân bâ Muqaddime, Tavzîhât ü Ta'likât-ı İnâyetullâh-i Mecîdî*, Tahran 1354 hş., s. 259-264; Bahâr, *Sebkşî-nâsî*, Tahran 1349 hş., I, 144-145; Seyyid Ali Hasan Buhârî, *Subh-i Gülşen*, New Delhi 1290/1873, s. 313; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât*, s. 70-71; J. Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân* (trc. İsâ Şihâbî), Tahran 1354, s. 286; a.mlf., *HIL*, s. 177 vd.; G. Morrison v.dğr., *History of Persian Literature*, Leiden 1981; E. G. Browne, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân ez Firdeusî ta Sa'dî* (trc. Fethullah-ı Müctebâî), Tahran 1367 hş., s. 412-415; Storey, *Persian Literature*, V/1, s. 161-167; W. Minorsky, "Vis ü Râmîn: A Parthian Romance", *BSOAS*, XI/4 (1946), s. 4; Paul Kunitzsch, "The Description of the Night in Gürgânî's Vis ü Râmîn", *Isl.*, LIX (1982), s. 93-110; Mineo — S. Southgate, "Vis ü Râmîn: An Anomaly Among Iranian Courtly Romances", *JRAS*, sy. 1 (1986), s. 40-52; Dihhudâ, *Luğat-nâme*, XXI, 74-76; H. Massé, "Gürgânî", *EI*² (İng.), II, 1142-1143.

A. NACI TOKMAK

GÜRGENÇ

(گرگنج)

Amuderya'nın sol kıyısında
Hârizm'in idari ve iktisadî merkezi
olan tarihî bir şehir.

Araplar'ın Cürcâniye dedikleri şehrin tarihi çok eskilere uzanır. Milâttan önce 138-126 yıllarında Türkistan'ı gezen Çinli seyyah Çian-Kien, Amuderya (Ceyhun) üzerindeki Yeu-gien eyaletinden bahseder ki buranın Hârizm'in merkezi olan Gürgenç olması kuvvetle muhtemeldir. Müslüman Araplar Gürgenç'i Emevîler zamanında fethettiler (93/712) ve Hârizm'i kontrol altında tutmak amacıyla bölgeyi ikiye ayırdılar. Kâs'ı yerli hânedan Afrigoğulları'na bırakırken Gürgenç'i kendilerine hükümet merkezi yaptılar. Mâverâünnehir, Horasan ve Fergana yanında Gürgenç de "Türkistan'ın kapısı" olarak nitelendirilmekteydi (*Hudûdü'l-âlem*, s. 38). Gürgenç'in dört kapısı ve Bâbülhuccâc'ın yanında büyük bir saray vardı. Sâmânîler döneminde (819-1005) Gürgenç Kâs kadar önem taşımamakla beraber zamanla büyük bir gelişme gösterdi. Sâmânîler'e tâbi Gürgenç valisi ve Me'mûnî hânedanının kurucusu Emîr Me'mûn b. Muhammed, Kâs'ta hüküm